

Т. М. Боголіб

ПРОЦЕСИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ НАУКИ

Досліджено процеси капіталізації розвитку вищої освіти й університетської науки в Україні та за кордоном. Доведено, що капіталізація в умовах різкого зниження державного фінансування є одним із головних завдань освітніх і наукових організацій, відображена в концепції підприємницького університету, поширена в розвинутих країнах.

Processes of capitalization of development of higher education and university science in Ukraine and abroad are investigated. Statements that, in a sharp reduction of public funding, capitalization is one of the main objectives of educational and scientific institutions, reflected in the concept of the entrepreneurial university and common in developed countries, are proved.

Ключові слова: капіталізація освіти і університетської науки, державне фінансування, концепція підприємницького університету, багатоканальне фінансування, джерела додаткових коштів.

Розвиток ринкових відносин висуває нові, вищі вимоги до освіти й університетської науки, головні з яких пов'язані з процесом оновлення та інтеграції в ринкове господарство. Така інтеграція забезпечується шляхом переходу від переважного використання державних коштів до багатоканального фінансування на основі самостійного пошуку додаткових джерел, що приносять прибуток, який перетворюється на капітал, тобто процесу капіталізації.

В умовах розвитку ринкових відносин, дефіциту фінансових ресурсів проблема капіталізації освітньої і наукової сфер є досить актуальною.

Це питання активно досліджують російські науковці — С. В. Зубков, А. І. Коваленко, В. Г. Лобов, М. А. Лукашенко, Ю. Б. Рубін, Н. С. Сусова, А. І. Туркот, М. А. Чарикова, а також інші зарубіжні вчені: А. Амін, З. Бауман, В. Байліс, І. Бекк, Р. Боуер, Б. Кларк, М. Кастельс та ін. Серед українських науковців ця проблема розглядається в працях О. О. Другова, А. І. Кредісова, Л. І. Федулової.

Мета статті полягає у вивченні процесу капіталізації розвитку вищої освіти й університетської науки як одного з найважливіших критеріїв міжнародних рейтингів університетів.

Цей критерій залишається дискусійним. Найбільше говорять про моральність, ставлячи запитання про те, наскільки “чисті” ці залучені кошти. Велика кількість старих університетів, таких як Оксфорд, Кембридж, своє багатство накопичували століттями. Молодші елітні вищі навчальні заклади Нового світу, такі як університети Ліги Плюща¹ — понад століття. Університети мають дорогі землі, приміщення, обладнання, високовартісну нерухомість.

---

¹ Ліга Плюща — об'єднання восьми великих приватних університетів на північному сході США, яке спочатку виникло як спортивне об'єднання, а згодом охопило всі напрямки діяльності університетів (див.: <http://uk.wikipedia.org>).

Водночас критерій капіталізації є одним із головних під час визначення міжнародних рейтингів університетів. Капіталізацію, активи університету багато економістів вважають узагальненим критерієм його елітності. На думку деяких учених, за наявності коштів можна придбати інші атрибути елітності, адже великі гроші дають змогу будувати необхідні приміщення або реставрувати старі університетські споруди, купувати новітнє обладнання для університетських лабораторій, зводити спортивні споруди — стадіони, басейни, спортзали, а головне — запрошувати найкращих професорів і викладачів. Абсолютний чемпіон за сумою активів Гарвард. Газета “Вашингтон пост” в огляді за 10 вересня 2006 р. з досить характерною назвою “Найкраща освіта, яку можна купити за гроші” (автор Дж. Карабел — професор університету Берклі) оцінювала його капітал у 25,9 млрд дол. США².

Багато випускників європейських і американських університетів вважають своїм обов’язком робити пожертви на користь закладів, яким зобов’язані успішною кар’єрою. Пізніше до таких благодійників приєдналися випускники елітних університетів інших країн (прикладом є ВНЗ Росії). В Україні благодійництво випускників університетів поки що не поширене. Проте у XXI ст. вже не пожертви окремих благодійників і навіть цілих фондів відіграють головну роль у капіталізації. На перше місце вийшов фандрейзинг (*fundraising*) як фінансовий інструмент співпраці з бізнесом, фірмами й навіть багатьма потужними корпораціями, коли елітні університети надають фірмам відповідні послуги.

Наприклад, фірми користуються трендом знаменитого університету для підняття свого рейтингу, університети беруть участь у науково-дослідних проєктах, у яких зацікавлені компанії, постійно їх консультують. Університети часто створюють цілі підрозділи, які відповідають за контракти (у т. ч. неформальні) з випускниками минулих років, потужними фірмами-спонсорами³. Час звичайного благодійництва закінчується, поступаючись місцем діловій співпраці. Фінансові донори надають перевагу успішним перспективним університетам, які не просто підтримують фінансово, а роблять фінансовими партнерами, інвестують у їхні найперспективніші проєкти. Великі університети США та інших країн дедалі більше заробляють на замовленнях від приватних фірм і державних організацій. Подібно до того, як фірми складають бізнес-плани, університети почали створювати довготермінові стратегії заробляння грошей.

Цінність університетів для країн ЄС і Америки полягає насамперед у тому, наскільки кваліфіковано вищий навчальний заклад готує підприємців і дослідників. Як відомо, університети завжди орієнтувалися переважно на

---

² Academic Ranking of World Universities — 2006 / Institute of Higher Education. Shanghai Jiao Tong University.

³ Ашин Г. К. Мировое элитное образование / Г. К. Ашин. — М. : АНСИЛ, 2008. — 358 с.

підготовку найманих працівників, а не господарів, бізнесменів. Тому з виникненням підприємницьких університетів змінилися підходи до підготовки студентів — випускники повинні ставати творцями робочих місць, дослідниками, організаторами нових компаній, бізнесменами, а отже, процеси капіталізації за таких умов є закономірними.

Сьогодні університети нового типу (підприємницькі) стимулюють процеси капіталізації, зокрема спонукають студентів до вироблення новаторських бізнес-ідей, створюють відповідні банки ідей, інвестиційні фонди, в яких випускник може отримати стартовий безпроцентний кредит під університетську гарантію для свого бізнес-проекту, тощо. При таких університетах можуть створюватися бізнес-інкубатори, технопарки, інноваційно-технологічні центри. За ними — майбутнє.

Випускник такого університету засновує власну фірму, отримує відповідний кредит, адміністративні площі й оргтехніку, орендує в бізнес-інкубаторі потужності та має сервісну підтримку в технопарку. Відносини між університетом і фірмою випускника тривають переважно 2—4 роки, поки бізнес не перетвориться на самостійний. Така співпраця сприяє розвитку процесу капіталізації. Наприклад, довкола Оксфордського університету діє близько 300 фірм із загальним річним обігом коштів 4 млрд дол. США, від яких університет отримує 1 млрд дол. США⁴.

Активним є процес капіталізації вищої освіти і науки у США. Всі без винятку навчальні заклади абсолютно самостійні на досить конкурентному ринку освітніх послуг. Державна фінансова підтримка державних ВНЗ (як на федеральному рівні, так і на рівні штату) становить не більше 30 % усіх витрат. Решта коштів має бути мобілізована з інших джерел. Це принципово змінює природу вищої освіти. Альтернативою може стати лише банкрутство ВНЗ, як це відбувається з будь-якими іншими суб'єктами ринку. Університети стають економічними корпораціями та діють за принципами конкурентоспроможності й дохідності.

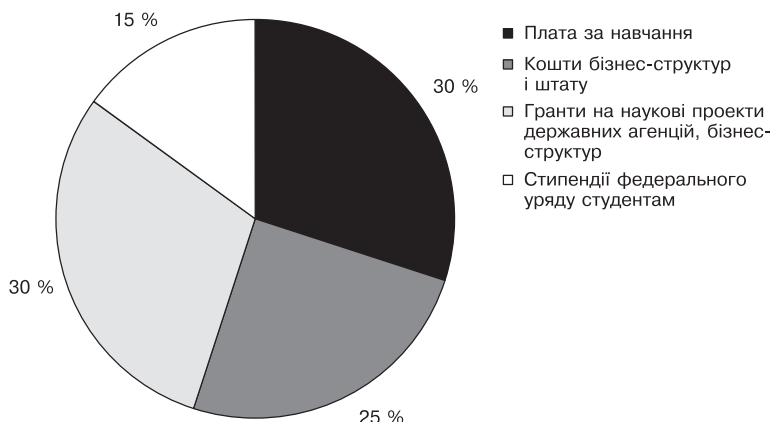
Усі факультети, лабораторії, наукові центри і навіть окремі професори розглядаються з точки зору того, яке число студентів вони залучили, який приносять дохід, скільки зовнішніх грантів і дотацій забезпечили університету. Безперечними лідерами стають ті, хто будь-якими методами (іноді навіть далекими від академічних) залучають студентів, мобілізують грантову підтримку з боку фондів і приватних донорів, а також постійно працюють над своїм брендом на зовнішньому ринку, включаючи такі засоби, як престижні премії, гучні публікації, зв'язки із засобами масової інформації.

У межах університету “виживає” особа, яка може не лише створити нові знання, а й володіє здібностями вигідно їх продати в ринкових умовах.

---

⁴ Цейкович К. Н. Высшая школа за рубежом: проблемы, поиски, решения / К. Н. Цейкович, Л. Н. Тарасюк. — М., 2010. — 346 с.

На рис. 1 представлено структуру фінансування університетів США⁵.

Джерело: Грачев С. В. Исследовательские университеты. Мировой опыт и приоритеты развития / С. В. Грачев, Е. А. Городнова. — М. : МИА, 2009. — 160 с.

Рис. 1. Структура фінансування університетів США

Гранти університети отримують під конкретні проекти від багатьох незалежних один від одного федеральних органів влади (наприклад, комітет із енергетики може надавати гранти на конкретні проекти в галузі атомної енергетики; основні федеральні агентства, які надають гранти, — Національний науковий фонд і Національні інститути здоров'я; гранти надаються також різними фондами, зокрема Форда або Рокфеллера)⁶.

Таким чином, велика частина фундаментальних наукових досліджень фінансується за рахунок коштів федерального уряду.

Важливу статтю доходів американського університету утворюють надходження від продажу продуктів і послуг (наприклад, доходи від платних парковок на кампусі, продаж ліцензій на відкриття кав'ярень, ресторанів та інших торговельних закладів на території університету). Особливо поширена діяльність університетських магазинів, які торгують товарами з університетською символікою, не тільки успішно заробляючи гроші, а й виконуючи іміджеві функції.

Завдяки системі розвинутої фінансової автономії факультет американського університету розпоряджається 80—85 % зароблених коштів, відраховуючи решту на розвиток університету⁷.

⁵ Галаган А. И. Университеты в региональных экономических и управленческих структурах США, стран Западной Европы и Японии / А. И. Галаган ; НИИ высшего образования. — М., 2004. — 142 с.

⁶ Грачев С. В. Исследовательские университеты. Мировой опыт и приоритеты развития / С. В. Грачев, Е. А. Городнова. — М. : МИА, 2009. — 160 с.

⁷ Предпринимательские университеты в инновационной экономике / под общ. ред. Ю. Б. Рубина. — М. : Маркет ДС Корпорейшн, 2005. — 402 с.

У США найбагатшими є університети Ліги Плюща. Капітал кожного з них становить не менше 1 млрд дол. США. Гарвардський університет, як зазначалося, — найбагатший у світі. У 2011 р. його статки дорівнювали 30,6 млрд дол. Сьогодні в Гарварді навчається більше 18 000 студентів з усіх регіонів США і 100 країн світу. Ендаумент (цільовий фонд, призначений для використання з некомерційною метою, як правило, для фінансування організацій освіти, медицини, культури, що поповнюється переважно за рахунок благодійних пожертв) цього університету становить 24 млрд дол. США⁸.

Оксфордський університет (Великобританія) отримував протягом 2006—2010 рр. середньорічний дохід 650 млн ф. ст.⁹ Університет володіє компанією з трансферу технологій “Айзис інновейшн” (з 1998 р.), яка має великі успіхи в комерційному використанні академічних досліджень й інновацій. До структури компанії входить консалтингова фірма, яка проводить експертизи і надає консультативні послуги з питань управління, реалізації проєктів, конкурентоспроможності підприємств.

Оксфорд тісно взаємодіє з інвестиційними банками і промисловими компаніями, підтримує власні наукові дослідження. Університет сформував ринок, який об'єднав винахідників, дослідників, підприємців. Завдяки співпраці з цим ВНЗ компанії швидко розвиваються, створюють багато нових робочих місць і пропонують широкий спектр інноваційних виробів і технологій, наприклад, нові ліки, медичні тести, штучні волокна, комп'ютерні програми та ігри. До його партнерів належать міжнародні компанії (наприклад, “Merck and Co”, компанія Форда), з якими укладено контракти на великомасштабні дослідження. Оксфорд очолює Фарадеївське товариство в галузі нових автомобільних і космічних матеріалів, які дають змогу транспортним засобам працювати без забруднень і знижувати споживання енергії.

У структурі доходів Кембриджського університету, найстарішого та найпрестижнішого вищого навчального закладу Великобританії і світу загалом, найбільшу частку становлять дослідницькі гранти, доходи за оцінювання та іспити, видавничі та поліграфічні послуги (табл. 1). Найменші доходи — від оренди й інвестицій.

Капітали найбагатших університетів світу представлено в табл. 2.

В університетах із високим рівнем капіталізації навчання поєднується з виробничою працею і пошуковою діяльністю, а процес освіти триває протягом усього життя. Це означає, що підготовка спеціалістів, особливо вищої кваліфікації, здійснюється не тільки на лекціях в аудиторіях, а й під час їхньої практичної діяльності в дослідницьких підрозділах, інноваційних фірмах, які виробляють високотехнологічну продукцію, реалізація якої забезпечує значний прибуток.

---

⁸ *Readings B.* The university in ruins. — Cambridge (MA) : Harvard University Press, 2006.

⁹ *Грачев С. В.* Зазнач. праця.

Таблиця 1. Структура доходів Кембриджського університету у 2009/2010 н. р.

Джерело доходу	Сума, млн ф. ст.	Частка, %
Фінансування наглядової ради	192,4	18,0
Академічні доходи і підтримуючі гранти	74,6	7,01
Дослідницькі гранти	234,2	22,01
Доходи за оцінювання та іспити	208,4	19,58
Видавничі та поліграфічні послуги	186,4	17,52
Інші доходи	108,2	10,17
Орендний та інвестиційний дохід	60,8	5,71
Загальний операційний дохід	1 065,0	100,0

Джерело: Морган Э. В. Источники финансирования в системе высшего образования: сравнительный обзор / Э. В. Морган [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/157974.html>.

Таблиця 2. Капітали найбагатших університетів США і Європи у 2010 р., млрд дол. США

Університет	Сума капіталу	Ендаумент	Річний обіг грошових ресурсів
Гарвардський	30,6	24,0	10,0
Оксфордський	25,8	18,0	8,5
Кембриджський	18,2	10,8	4,8
Браунівський	16,4	10,2	4,1
Дартмутський	15,6	8,6	3,2
Ельський	14,4	8,8	3,6
Колумбійський	12,8	7,6	2,8
Корнельський	11,4	6,8	3,2
Пенсільванський	10,4	5,6	2,4
Принстонський	6,8	2,4	1,8

Джерело: Academic Ranking of World of Universities — 2011 / Institute of Higher Education, Shanghai Jiao Tong University.

Трансформація характеру і змісту освіти зумовила відповідну трансформацію структур і управління університетів. Крім традиційних підрозділів (кафедр і дослідних лабораторій із дисциплін) створюються міждисциплінарні й багатопрофільні навчальні та навчально-дослідні лабораторії, дослідно-конструкторські підрозділи, інноваційні підприємства, які виготовляють і реалізують інноваційну продукцію на основі результатів досліджень учених університету як єдиного господарського комплексу (від маркетингових відділів до ремонтних служб), що працюють у тісному взаємозв'язку з ними. Часто на їхній основі формуються структури, до завдань яких входять просування на ринок університетських розробок, випуск нової наукомісткої продукції, зміцнення зв'язків із промисловістю, створення науково-технічних норм: відділи захисту

інтелектуальних прав, інтелектуальної власності, бюро технологічного трансферу, малі інноваційні фірми. Розвиваються різні форми інтеграції вищих навчальних закладів і промислового сектору, такі як науково-виробничі підприємства, технополіси, спільні дослідні програми і центри¹⁰.

Всі ці структури об'єднуються в гнучкі комплекси, постійно розширюючи мережі, які створюють базу для ефективного продукування і дифузії інновацій. Залучення до такої мережі часто має вирішальне значення для успіху компаній, тому що відкриває доступ до нового і накопичення знань у різних формах (прогресивні технології, новітні НДДКР, кваліфіковані консультативні, освітні та інші бізнес-послуги).

Європейським університетам важко конкурувати зі США у плані нарощування обсягів фінансових ресурсів. Наприклад, вартість навчання одного студента в США становить 20—40 тис. дол., тоді як у країнах Європи — утричі менше, а в Україні — в 10 разів менше. У доповіді Єврокомісії з питань вищої освіти в ЄС 2010 р. зазначається: “Зростання недофінансування європейських університетів підриває їхні можливості з залучення кращих талантів, удосконалення наукової та викладацької діяльності. Із 3300 університетів тільки два старовинні, Оксфорд і Кембридж, формують репутацію вищої освіти ЄС, решта просто не мають фінансової можливості запросити працювати відомих учених”¹¹.

Зокрема, у Гарвардському університеті працює 40 Нобелівських лауреатів, із Колумбійського університету вийшли 54 лауреати Нобелівської премії, у Принстонському університеті працюють 16 Нобелівських лауреатів, в Оксфордському університеті Нобелівська премія присуджена 76 вченим, у Кембриджському університеті — 85 вченим. Щорічний економічний ефект від упровадження нових розробок і технологій Гарвардського університету дорівнює 20 млрд дол. США¹².

На сьогодні мережа ВНЗ України налічує 862 заклади, з них 192 університети, 98 з яких мають статус національних і 11 дослідницьких. Фінансових ресурсів хронічно не вистачає.

У період економічної рецесії 2008 р. в Україні видатки на соціальну сферу зросли на 41 %, у т. ч. на вищу освіту на 21,5 %¹³. Порівняно з кризовим періодом частка видатків на освіту у ВВП у 2009 р. зросла до 7 %; у 2010 р. становила 6,8; у 2011 р. — 7,2 %, що наблизило нашу країну до світових стандартів¹⁴.

---

¹⁰ University industry RLD collaboration in United States, the United Kingdom, and Japan / D. Rakm, J. Kirkland, B. Boze. — Kluwer Academic Publishers, 2000.

¹¹ Доповідь Єврокомісії з питань вищої освіти в ЄС 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://new.mail.ru/in World/Ukraine/politics/5478592>.

¹² Грачев С. В. Зазнач. праця.

¹³ Офіційна статистика про розвиток вищої освіти та науково-технічної інформації в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁴ Там само.

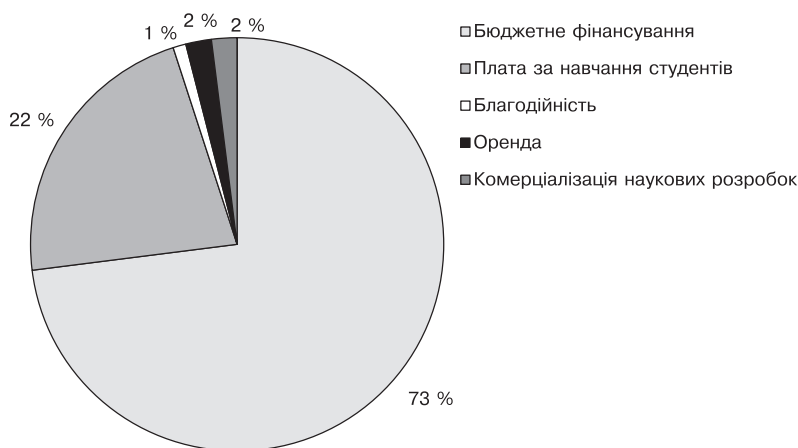
Проте ці видатки не досягли задекларованих у Законі України “Про освіту”¹⁵ 10 % ВВП. Видатки на вищу освіту посідають друге місце у структурі видатків зведеного бюджету на освіту (близько 30 % на рік).

Державна система фінансування вищої освіти і науки в Україні повинна враховувати глобальні тенденції. Ефективність використання бюджетних коштів ВНЗ має постійно перебувати в центрі уваги громадськості, а якість освіти повинна відповідати вимогам інноваційної економіки. Потрібно змінити технологію фінансування освіти, структуру її витрат і послуг. Слід широко впроваджувати змішане фінансування, відроджувати традиції меценатства, спонсорства. Адресна допомога населенню на здобуття вищої освіти є важливою умовою подальшого розвитку цієї сфери.

Останніми роками частка коштів, профінансованих із загального фонду, майже дорівнює їх частці, профінансованій зі спеціального фонду (52 %). Важливою складовою фінансування регіональних ВНЗ має стати частка коштів органів місцевого самоврядування. Прикладом є фінансування відповідних освітніх програм штатами США, регіонами Російської Федерації, співпраця з бізнесом і роботодавцями щодо розміщення їх замовлення на підготовку фахівців, на наукові розробки в регіональному ВНЗ.

На рис. 2 представлено структуру фінансування ВНЗ України.

Ми проаналізували найкращі світові фінансово-економічні моделі вищої освіти й університетської науки. Модернізація вищої, зокрема університетської,

Джерело: Доклад о развитии человека 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: Лучшее будущее для всех : пер. с англ. / ПРООН. — М. : Весь мир, 2011. — 188 с.

Рис. 2. Структура фінансування ВНЗ України

¹⁵ Про освіту : закон України від 23.05.1991 № 1060-ХІІ (зі змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

освіти в Україні має базуватися на найкращих зарубіжних зразках освітніх систем, з урахуванням національного досвіду.

Важлива роль належить оптимізації мережі ВНЗ, головними критеріями якої мають бути: якість освітніх послуг, що повинна передбачати не тільки належний рівень викладання, інтеграції вищої освіти і науки, вищої освіти і виробництва, а й виконання державного замовлення (у 2012 р. 100 ВНЗ України не виконали державного замовлення, до 100 ВНЗ було подано менше 10 заяв абітурієнтів); достатній рівень працевлаштування (частка у 20—25 % працевлаштованих за фахом випускників ВНЗ є неприпустимою); висока конкурентоспроможність випускника на ринку праці. Необхідну кількість кваліфікованих працівників слід готувати для найпріоритетніших видів економічної діяльності. Перше робоче місце — основа для підготовки фахівців. Приватні інвестиції в освіту мають набути пріоритетного характеру.

Ці критерії особливо важливі для регіональних університетів, які є не тільки осередками культури, а й фінансоутворюючими структурами провінційного міста, провідними платниками податків, основним джерелом наповнення місцевого бюджету.

Надання якісних освітніх послуг забезпечує для ВНЗ можливість виконувати державне замовлення, сприяє збільшенню контингенту студентів, які навчаються на умовах контракту, що значно впливає на фінансовий стан ВНЗ.

Отже, капіталізація є важливим елементом розвитку інноваційної економіки. Продукування нових знань та розроблення новацій мають трансформуватися в ринкові продукти і реалізовуватися на ринку з метою отримання прибутку, який перетворюється в капітал. Капіталізація вищої освіти й університетської науки робить їх затребуваними на ринку і дає змогу залучати додаткові фінансові ресурси, закріпивши юридично право на інтелектуальну власність і створивши умови для її подальшого просування. Капіталізація тісно пов'язана з інноваційною діяльністю. Вищі навчальні заклади можуть створювати на своїй базі інноваційні фірми, венчурні наукомісткі структури, а також якісно нові економічні утворення: інноваційні бізнес-центри, бізнес-інкубатори, технопарки, інжинірингові центри, навчально-науково-інноваційні комплекси (ННІК), інноваційні кластери, консалтингові центри. Такі структури десятки років успішно функціонують у країнах Європи та США. Вони дають можливість ВНЗ успішно заробляти гроші й не залежати від державного фінансування, а також потрапити до світових рейтингів, які складаються в першу чергу за рівнем капіталізації університетів. Україна має головне — висококваліфікований науково-педагогічний потенціал, але потрібно розробити нормативно-правове забезпечення та дієвий механізм його реалізації. У цьому — майбутнє нашої країни.

В Україні є всі умови для успішної капіталізації вищої, зокрема університетської, освіти: не використано потенціал вітчизняного ринку наукової та

освітньої продукції; бізнес ще не веде активного пошуку високотехнологічних розробок; інтелектуальна власність України, як і країн СНД, відносно дешева, що дає ВНЗ можливість купувати наукові розробки в окремого вченого і вигідно продавати на ринку. Росія вже почала вносити зміни до чинного законодавства, які дають змогу успішно реалізувати на ринку освітню та наукову продукцію: 1 березня 2011 р. опубліковано Федеральний закон “Про внесення змін до статті 5 Федерального закону “Про науку та державну науково-технічну політику”, статті 17-1 Федерального закону “Про захист конкуренції” № 22-ФЗ. Державним ВНЗ, науковим установам дозволено створювати господарські товариства для реалізації інтелектуальної продукції. За таких умов університет стає учасником ринкових відносин: створює умови для багатоканальності фінансування; веде жорстку конкурентну боротьбу за абітурієнтів та позиціонування випускників на ринку праці; забезпечує високу якість освітніх послуг та наукової продукції. Освітні послуги та наукові розробки трансформуються в товар, реалізуються на ринку інтелектуальних продуктів і приносять прибуток, який перетворюється на капітал та сприяє капіталізації вищої освіти.